

НАРЪЧНИК ПО ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ

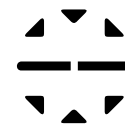
ЗА ЮРИСТИ, ПОДПОМАГАЩИ
УЧИТЕЛИ В КЛАС

Sofia Platform

НАРЪЧНИК
ПО ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ
ЗА ЮРИСТИ, ПОДПОМАГАЩИ УЧИТЕЛИ В КЛАС

Sofia Platform

За нас

Фондация „Софийска платформа“ е неправителствена организация, регистрирана в обществен интерес през 2013 година. За последните 10 години „Софийска платформа“ е работила със стотици експерти, сертифицирано е обучила хиляди учители, работила е с хиляди ученици в повече от сто локации из България. От публикуването и прилагането на учебни материали до разработването и имплементирането на аудио-визуални помощни средства „Софийска платформа“ е един от иновативните лидери и поддръжници на формалното и неформалното историческо и гражданско образование в България. Организацията е част от платформата Networking European Citizenship Education. Повече информация, доклади и актуални проекти може да намерите на sofiaplatform.org.

Street Law, Inc. е организация, която разработва интерактивни програми за младежи по теми, свързани с правото и държавното управление. С помощта на екип от експерти Street Law създава материали, чрез които се обучават учители, юристи, полицаи и др., за да предадат пълноценно знанията си на младите хора в сферата.

Street Law разработва и специална програма, насочена към студенти по право. В нея те се запознават с интерактивни обучителни методи, чрез които на по-късен етап преподават на ученици от средните училища по теми като демокрация, върховенство на закона и държавно управление. Програмата се е разпространила в близо 200 юридически факултета в САЩ и по света.

В хода на своята история програмите на Street Law успешно са достигнали до милиони хора в САЩ и в 44-те държави, в които организацията работи.

Повече информация ще намерите на streetlaw.org.

Авторските права принадлежат на фондация „Софийска платформа“ и Street Law, Inc. Всички права запазени. Никаква част не може да бъде възпроизведена, разпространявана или предавана под никаква форма без предварително писмено разрешение от фондация „Софийска платформа“ и Street Law, Inc. Изключение представляват случаите на използване за образователни или научни цели, както и на кратки цитати с нетърговска цел, позволени от закона за авторското право – при тях не се изисква разрешение, а само отбелязване на авторството на фондация „Софийска платформа“ и Street Law, Inc.

© Sofia Platform Foundation

© Street Law, Inc.

ISBN 978-619-92101-2-3 – печатно издание

ISBN 978-619-92101-3-0 – електронно издание

Публикувано от фондация „Софийска платформа“ и Street Law, Inc.

Автори: Бенджамин Пердю, Борислав Димитров (Пенков),
Евелина Иванова-Варджийска, Лий Арбетман, Силвия Върскова,
Явор Сидеров

Превод: Явор Сидеров

Корекция: Борислав Димитров (Пенков), Любомира Атанасова

Дизайн на корица: Любомира Атанасова

Предпечатна подготовка: Арсения Христова

Печат: „Рекламна къща Мека М“ ООД

Съдържание

Предговор	7
Гражданско образование – защо и как?	9
I. Върховенство на правото	14
1. Върховенство на правото: дефиниция	15
2. Върховенство на правото: основни понятия	15
3. Обобщение	17
Работен лист I – Върховенство на правото: понятия..	20
II. Справедливост – права и отговорности на гражданите	23
1. „Мозъчна атака“ с класа	24
2. Да разберем договора	24
3. Случаят с корабокруширалите моряци	25
Работен лист I – Случаят на корабокруширалите моряци	29
III. Антикоруption	30
1. Какво е корупцията?	31
2. Можете ли да разпознаете корупцията?	32
3. Можете ли да установите цената на корупцията?	34
4. Как гледат международните организации на корупцията в страната ви?	34
5. Как можем да се борим с корупцията?	36
Работен лист I – Антикоруption.....	37

IV. Договори	39
1. „Мозъчна атака“ с класа	40
2. Вникване в естеството на договора	40
3. Групова работа	41
4. Обобщение	42
Работен лист I – Договори	44
Работен лист II – Покупко-продажба на автомобил ...	48
V. Разделение на властите и правосъдна система	51
1. „Мозъчна атака“ с класа	52
2. Теория	52
3. Работа по групи	53
4. Обобщение	54
Работен лист I – Списък с действия на правителството/властта	58
Работен лист II – Разделение на властите и правосъдната система.....	59
VI. Право на Европейския съюз	62
1. „Мозъчна атака“	63
2. Групова работа	63
3. Какво са ЕС и правото му?	64
4. Обобщение	65
Работен лист I – Право на ЕС	68

Предговор

Доброволчеството е една от най-значимите форми на гражданско участие. То се базира на доброволното отделяне на лично време или ресурс в подкрепа на обществена кауза. Научни изследвания са демонстрирали, че удовлетворението от полагането на доброволчески труд повишава и усещането за щастие. Няколко часа на седмица в помощ на приют за животни, социална кухня или деца в неравностойно положение имат положителен ефект не само върху онези, на които помагаме, но и върху нас самите. Водени от тази идея и многобройните примери за доброволчество в САЩ, обединихме сили с организацията Street Law, Inc. и разработихме програма, в която правни експерти влизат в ролята на помощни учители в часовете по новия за българските училища предмет гражданско образование.

Не на последно място учителите по гражданско образование имат нелеката задача да преподават един мултидисциплинарен, сложен и много актуален предмет. Той се движи една крачка пред педагогическото образование. Независимо колко добра е подготовката на учителите, казусите от реалния обществен и политически живот изпреварват това, което сме учили вчера. Ето защо те имат нуждата от подкрепа от експерти в различните теми, включени в учебната програма по гражданско образование.

Затова обединихме сили с юристи доброволци и предложихме съдействие на учителите в онези часове по гражданско образование, в които се обсъждат теми, близки до правната материя. В периода 2021 г. – 2022 г. екипът на фондация „Софийска платформа“ заедно с Street Law, Inc. и гл. ас. д-р Евелина Варджийска-Иванова проведе обучения на пилотния екип от 10 юристи от компанията UnitedLex Bulgaria. В същия период юристите проведоха и своите първи уроци в страната в екип с местния учител по гражданско образование и помощта на фондация „Софийска платформа“. Работата на пилотния екип

юристи в класове в страната ще продължи и през учебната 2022 г. – 2023 г.

В настоящия наръчник ще намерите 6 детайлни плана за уроци по правни теми, част от официалните учебни планове по гражданско образование за 11. и 12. клас. Уроците следват модел на планиране, основан на над 30-годишния опит на Street Law, Inc. и по-скромния такъв на фондация „Софийска платформа“. Съществена част от уроците и дейностите в този наръчник бяха тествани в класните стаи от пилотния екип юристи от UnitedLex Bulgaria през учебната 2021 г. – 2022 г.

В наръчника ще намерите и кратка теоретична част, която цели да обясни нуждата от предмета гражданско образование, неговите цели и методи на всички онези бъдещи юристи доброволци, които ще отделят от времето си, за да подпомогнат изграждането на демократични граждани на Република България.

Луиза Славкова

Изпълнителен директор
фондация „Софийска платформа“
октомври 2022 г.

Гражданско образование – защо и как?

Макар гражданското образование да е навлязло в българското училище не от вчера, отново и отново е необходимо да се търсят и дискутират отговори на въпросите защо е нужно да има гражданско образование и как то да се случва в училище по смислен и ефективен начин.

Ако традиционните предмети в училище обосновават съществуването си с връзката си с определена област на научното познание, то гражданското образование е по-специален, изначално интегративен „предмет“, защото съдържателно е пресечна точка между разнообразни области на познанието като философия, социални и политически науки, икономика, глобални изследвания и др. Тази пъстра, но цялостна картина отговаря на пъстротата, многообразието и целостта на живота ни. И същевременно, отвъд съдържателното многообразие, гражданското образование се отличава с характеристики, които го превръщат в нещо *повече от предмет*. Гражданското образование създава *възможности за промяна и развитие* и подготвя младите хора за определен начин на живот.

Ала кой е желаният и предпочитан начин на живот? За всеки от нас? За нашето общество? Възможни са много и различни отговори. Налага се да правим важни избори и да вземаме трудни решения. Избираме между алтернативни ценности, между различни форми на държавно управление, между различни картини на света. И в този смисъл гражданското образование винаги е *политическо*, защото е обвързано с първоначалния ценностен избор дали искаме, като личности и като общество, да живеем в демократична или в авторитарна/тоталитарна държава.

Днешна България е демократична държава, член на ЕС, причастна към междудържавна общност, изградена върху *европейски ценности като човешко достойнство и права, демокрация и справедливост, доверие и солидарност, развитие и*

просперитет. Ала демокрацията не е даденост веднъж зави-
наги. Демократичните закони и институции са необходимият
минимум, но не са достатъчни за ефективното функциониране
на едно демократично общество. Те се нуждаят от надграждане
чрез възпитаването на демократична култура.

Пред съвременното гражданско образование в България са
поставени две основни *цели*. Първата е да допринесе за *лично-*
ствено развитие на младите хора като информирани, самостоя-
телно мислещи и отговорни граждани, които активно участват
в обществения живот. Втората цел на гражданското образова-
ние е да промени училището така, че то да стане *демократична*
общност, в която младежите реално участват във вземането на
решения и поемат отговорности. Демократизирането на учили-
щето е начин цялото ни общество да стане по-демократично.

Като развива компетентностите на гражданите, които са
необходими за тяхното активно участие в общественно-полити-
ческият живот, гражданското образование *допринася за демок-*
ратизиране на обществото.

Изграждането на демократичната култура на младите хора
предполага *личностна промяна*, защото е свързано със себепоз-
нание, със споделяне и рефлексия върху ценности и нагласи, с
овладяване на важни умения и с критично и задълбочено поз-
нание за демокрацията, държавата, политиката, икономиката,
медиите и технологиите. Промяната не може да стане на те-
ория, а изисква действие – преживяване на разнообразен об-
разователен опит и рефлексия върху него. Ето защо гражданс-
кото образование е *най-практичният* „предмет“ в училище. То
насърчава учениците умело да прилагат в живота всичко нау-
чено в училище, за да решават контретни социални или общес-
твенно-политически проблеми. Чрез гражданското образование
младите хора могат да допринесат за постигането на реална
промяна в света.

Демократичната култура като основополагаща цел на
гражданското образование създава възможности за взаимо-

действие между формалното и неформалното образование, от
една страна, и реалния политически и обществен живот, от дру-
га. Без такова взаимодействие никаква реална промяна не би
била възможна.

Как да преподаваме гражданско образование?

Ако предположим, че до някаква степен е налице общес-
твен консенсус за избора на демокрацията като форма на дър-
жавно управление, как гражданското образование може насър-
чи *демократичния начин на живот* на хората? Как би следвало
да изглежда гражданското образование в училище, за да доп-
ринесе за постигането на тази цел?

Най-напред следва да бъде отбелязано, че гражданското
образование не може да се ограничи само до преподаването на
знания за демокрацията. Практическото действие изисква ос-
вен знания човек да притежава и определени умения, да иска и
да цени това, което прави, т.е. да има определени нагласи и да
споделя определени ценности. Точно това органично единство
на ценности, нагласи, умения и знания, което се е превърнало
в личностна характеристика на човека, наричаме *компетент-*
ност. За да постигне своята цел, би било най-добре граждан-
ското образование да бъде ориентирано към култивиране на
компетентности, към последователна и систематична работа
върху демократичната култура на младите хора.

Друг важен момент е разбирането за гражданското образо-
вание като *общо дело*. То не може да бъде задача нито само на
предмета гражданско образование, нито само на училището, а
би било добре да бъде осъзнат обществен приоритет, който се
проявява както в съответните образователни политики, така и
в подкрепа от страна на широката общественост, институции-
те, местните общности.

В този смисъл участието на юристи като експерти, които
да консултират учителите при преподаването на близки до
правото теми в часовете по гражданско образование, е чудесен
пример за взаимодействие между образователни институции,

стопански субекти, неправителствени организации и експерти в различни области. Така общностният характер на гражданското образование се проявява като конструктивно, творческо и взаимно обогатяващо взаимодействие, като пример за екипност и поемане на лична отговорност. Сътрудничеството между юристи и учители е *въздействащ пример за взаимодействие на училището с публичната среда*, което е оптималният начин децата да бъдат образовани. По думите на американския философ Джон Дюи в „Демокрация и образование“: „Ние никога не образовваме директно, а индиректно – чрез средствата на средата“.

Изграждането на демократична култура е хоризонт на целеполагане не само за образованието, но и извън него. Пълнолетните и пълноправни граждани също могат да развиват своята демократична култура, защото това е процес на учене през целия живот. В този смисъл експертите юристи също могат да надградят и задълбочат своята демократична култура, като общуват с учители и ученици. Партньорската работа в училище създава възможности всеки да учи от другите и в това образователно взаимодействие да задълбочава своите компетентности по индивидуален и неповторим начин.

Ключови за ефективността на гражданското образование са методите на преподаване. За демокрацията може да се преподава авторитарно и обратно – демократичният начин на работа по всеки един предмет вече развива граждански компетентности. Конкретните подходи и техники на преподаване в гражданското образование се съгласуват със следните принципи:

- *интерактивност* – разбирана не само в техническия смисъл чрез използване на нови ИКТ, а преди всичко като отношения – партньорство между учители и ученици, споделени отговорности за целеполагането и ефективността на образователното взаимодействие;
- *диалогичност* – достатъчно време и осигуряване на свободно и доверително пространство за споделяне на цен-

ности, принципи и основания за действията на гражданите в демократичното общество;

- *кооперативност* – утвърждаване на кооперативни модели за комуникация и взаимодействие за сметка на преобладаващото в образованието съревнователно начало, целенасочени усилия за изграждане на *доверие* между учители и ученици, работа с родителите и местните общности;
- *демократичност* – утвърждаване на ролята на учителя като лидер на промяната, който подпомага процесите на учене у ученика и в класа като учеща, изследваща общност;
- *цялостност* – образователното взаимодействие следва да ангажира ума, емоциите и физическите сили на учениците, да бъде уникално съ-битие, да има отношение към актуалните проблеми на училищната и местната общност и на обществото.

Наръчникът по гражданско образование за юристи, подпомагащи учителите в клас, съдържа лесни за организиране и изпълнение задания, които гарантират диалогичност и активно участие на учениците под ръководството и с подкрепата на учител и юрист. Ключово важно значение има личният пример на юристите като експерти, които не само се стремят към успешна кариера и лично благополучие, но са и мотивирани да използват своето специализирано правно познание, за да подпомагат като доброволци учителите и учениците в култивирането на техните граждански компетентности.

I. Върховенство на правото

Съгласуване с учебния план по гражданско образование на МОН

11. клас

- Глава 1. Граждани, политика и демокрация
  - 1.2. Политика, демокрация и върховенство на правото

Планирани резултати

В резултат на този урок учениците ще могат:

- да обяснят важността на върховенството на правото за демокрацията;
- да изброят и дефинират основни понятия.

Придобити умения

Учениците ще придобият умения за:

- намиране и анализ на информация;
- подпомагане на другите да схванат сложни идеи;
- постигане на консенсус;
- съпоставяне на личното мнение с мнението на другите;
- ефективна работа в групи.

1. Върховенство на правото: дефиниция

(10 минути)

Юристът трябва да се представи накратко и да започне урока, като напише следното изречение на дъската:

„Върховенство на правото = никой не стои над закона.“

За да помогне на учениците да осмислят темата, юристът им раздава (или прожектира) няколко вестникарски статии или разследвания (може и от други държави), които разкриват предизвикателства пред върховенството на правото, например за президент, който вярва, че е над законите на собствената си страна.

Докато показва статиите, юристът трябва да направи съвсем кратко и достъпно дидактично експозе върху основните понятия. На този етап целта е учениците да схванат в най-общ план идеята за върховенство на правото, а именно, че всички хора са равни пред закона и никой, дори най-силният, няма право на преференциално отношение, когато става въпрос за прилагането му. Някои важни бележки по въпроса могат да бъдат намерени в частта „Информация в помощ на юриста“.

2. Върховенство на правото: основни понятия

(20 минути)

Опция 1 – всеки преподава на всеки

За целите на тази задача раздаваме на учениците лист хартия (Работен лист I) с един елемент от върховенството на правото и дефиницията му (осемте елемента и дефинициите им са почерпени от „Проект за глобално право“, авторитетен източник по въпросите на върховенството на правото). Учениците се смесват и споделят прочетеното един с друг. По този начин всички научават всичко.

Когато всички са имали време да съберат елементите на пъзела, юристът ги връща по местата им и ги кара да споделят наученото. Конкретни въпроси, подлежащи на обсъждане, могат да бъдат:

- Какви въпроси имате по даден елемент?
- Кое понятие е най-важно според вас и защо? Има ли понятия, които отсъстват от списъка?
- По какво съдите дали някое понятие или елемент съществува в дадена общност или страна?
- Как би изглеждало или звучало това понятие в общество, подчинено на върховенството на закона?

Дискусията около различните понятия/елементи е добра възможност за юриста да задълбочи познанията, изложени в краткото експозе от част 1. На този етап юристът не трябва да се впуска в дълги лекции.

Опция 2 – работа по групи

Юристът разделя учениците на групи, не по-големи от петима. После на шест лентички хартия нанася информацията от Работен лист II. Юристът раздава по една лентичка на всеки ученик така, че във всяка група да има човек, който е наясно с по едно от понятията/елементите на върховенството на правото. Юристът възлага на учениците да разкажат един на друг съдържанието на лентичката си.

- Върховенството на правото е силно там, където няма корупция в обществото. Това означава да няма подкупи, публичните средства да се харчат целесъобразно и влиятелните да не налагат волята си на правителството.
- Върховенство на правото има там, където властта е открита, тоест там, където гражданите разполагат с доста-

тъчно информация, за да държат правителствата отговорни за делата им. Медийната свобода е ключова.

- Върховенство на правото има там, където има свободни и честни избори и обществото участва в политиката и вземането на решения.
- Върховенство на правото има там, където хората и собствеността им е защитена от произвол – там, където властта пази хората и собствеността им и където те са опазени от властта. Основните човешки права са спазени, правата на малцинствата се съблюдават, дискриминацията е забранена.
- Върховенство на правото има там, където частта от правосъдната система, ангажирана с гражданското право, включително държавните агенции и регулатори, работят честно и ефикасно и без забавяне.
- Върховенство на правото има там, където частта от правосъдната система, ангажирана с наказателното право, включително места за лишаване от свобода, работи честно и ефикасно.

Юристите обикалят и помагат на учениците. След като групите приключат със задачата, класът се събира отново.

3. Обобщение (5 минути)

В края на урока юристът пита учениците каква трябва да е ролята на гражданите в популяризацията на върховенството на правото. С кого трябва да си сътрудничим, за да постигнем тази цел? Юристът пише отговорите им на дъската и обяснява каква е ролята на юристите в осъществяването на процеса.

Информация в помощ на юриста

„Върховенство на правото“ е обобщено понятие, което включва няколко елемента от голяма важност за доброто функциониране на обществото. Ще ги обсъдим в детайли по-долу. Засега нека започнем от нулата с една простичка дефиниция, а именно – върховенство на правото е идеята, че всички хора са равнопоставени и никой, дори най-богатият, силен и влиятелен индивид, не бива да бъде третиран по-различно, не бива да бъде привилегирован, когато се прилага законът. Виновните трябва да понесат наказанието за постъпките си независимо от ранга, богатството си или влиянието, което упражняват върху околните. Следователно върховенството на правото ни пази от тиранията и е основна предпоставка за изграждането на демокрация, тъй като демокрацията никне там, където всички са равни пред закона. И обратното – не само върховенството на правото прави демокрацията възможна, а демократичният принцип на разделение на властите гарантира ненакърнимостта на върховенството на правото, като отделя съдебната власт от законодателната и изпълнителната.

Както казахме по-горе, този аргумент е опростенчески. Върховенството на правото е много по-нюансирана концепция и често е трудна за разбиране. Ето един поглед върху многообразието ѝ: пълноценното разбиране на върховенството на правото зависи от поставянето му в три отделни, но взаимосвързани контекста – индивидуален/обществен, политически и правен. Гледано през призмата на първия, то е критично важно за добруването на индивида, както и за здравето на обществената тъкан, защото вменява уважение към институциите, изгражда доверие и подсилва чувството за сигурност у хората, както и вярата им в справедливостта. Въздаването на справедливост е особено чувствителна тема в посткомунистическите общества и дава отражение върху личния избор, политическото поведение и често, разрешаването на конкретни юридически казуси.

От гледна точка на политиката, институционалните и идеологически проблеми на върховенството на правото са предмет на политически борби и в по-нестабилните демокрации (да не говорим за квазидемокрациите и откровено авторитарните режими) партизанщината застрашава основните му постулати. Юридическият контекст трудно може да бъде обхванат в цялост и затова най-добре може да бъде разбран през смесица от конкретни казуси, теория и исторически контекст. Юридическият аспект на върховенството на правото задължително трябва да бъде разглеждан през най-широката възможна призма, за да акцентираме върху важността на социалния и политическия момент.

Както казахме по-горе, върховенството на правото е събирателен термин, който обхваща няколко елемента, необходими за доброто функциониране на обществото. Тези елементи могат да бъдат конституционни, институционални и неправителствени спирачки пред злоупотребата с власт, например свободните медии, отсъствието на корупция под формата на подкупи, неправомерното влияние от страна на обществени или частни заинтересовани страни, злоупотребата с обществени средства, прозрачността на правителството, дефинирана като степен на достъп до информация, способността на гражданите да изискват отчетност от правителството, гражданското участие в обсъждането на политики, спазването на основните човешки права, сигурността на гражданите и неприкосновеността на тяхната собственост, прилагането на правните и административните разпоредби, на гражданското и наказателното право.

Както казахме по-горе, върховенството на правото е събирателен термин, който обхваща няколко елемента, необходими за доброто функциониране на обществото.

Работен лист I

Върховенство на правото: понятия

	<p>Ограничения на правителствените правомощия</p> <p>До каква степен правото възпира властимащите? Този елемент съставлява конституционните и институционалните бариери пред злоупотребата с власт от страна на правителството и овластените от него, както и начините те да бъдат държани отговорни от закона. Елементът включва и неправителствените пречки пред безконтролното упражняване на власт, например свободните и независими медии.</p>
	<p>Отсъствието на корупция</p> <p>До каква степен правителството е свободно от корупция? Този въпрос се състои от три части: подкупи, оказване на неправомерно влияние от страна на обществени или частни заинтересовани страни, присвояването на обществени средства или други ресурси. Тези три форми на корупция са предмет на разглеждане през опита на изпълнителната, съдебната и законодателната власт, както и на отбраната и полицията.</p>
	<p>Прозрачно правителство</p> <p>До каква степен правителството споделя информация за работата си, овластява хората, като им дава инструменти да следят и контролират властта, и подхранва гражданското участие в обсъждането на общественозначими политики? Този елемент следи дали приетите закони и информацията за правата на гражданите са леснодостъпни и оценява качеството на информацията, обнародвана от правителството.</p>

	<p>Основни права</p> <p>Система от закони, която не уважава основните човешки права, установени от международното право, не заслужава да бъде разглеждана като управление чрез върховенство на правото. Този елемент се фокусира върху правата, изброени във Всеобщата декларация за правата на човека на ООН, и е тясно свързан с идеята за върховенството на правото.</p>
	<p>Ред и сигурност</p> <p>Справя ли се обществото със задачата да гарантира сигурността на индивида и собствеността му? Сигурността е един от основните елементи на правовата държава и е нейна фундаментална функция. Сигурността на индивида и собствеността му е предварително условие за постигането на правата и свободите, които правовата държава цели да осигури на гражданите.</p>
	<p>Прилагане на регулациите</p> <p>До каква степен регулациите биват прилагани справедливо и ефективно? Правните и административните регулации структурират поведението на правителството и неправителствените фактори. Този елемент не разглежда избора на правителството кои дейности да регулира, нито каква да бъде тежестта на регулациите, а изучава прилагането им.</p>

	<p>Гражданско правораздаване</p> <p>Могат ли гражданите да разрешат различията си по мирен начин с помощта на гражданското право? Този елемент изследва достъпа до ефективно гражданско правораздаване, както и наличието или отсъствието на дискриминация, корупция и неправомерно влияние от страна на държавните служители. Тук фокусът е върху прекомерното забавяне на делата и върху ефективното налагане на съдебните решения. Достъпът до правосъдие, безпристрастното прилагане на закона и ефективността на алтернативни начини за разрешаване на конфликти също е предмет на оценка.</p>
	<p>Наказателно правораздаване</p> <p>Ефикасната система за наказателно правораздаване е ключов елемент от върховенството на правото, тъй като представлява конвенционален механизъм за удовлетворяване на жалби и налагане на наказания спрямо индивиди за престъпления против обществото. Всяка оценка на системата за наказания срещу криминални проявления трябва да включва всички нейни елементи – полиция, адвокати, прокурори и администрацията на затворите.</p>

Източник: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/factors/2020/Fundamental%20Rights/>

II. Справедливост – права и отговорности на гражданите

Съгласуване с учебния план по гражданско образование на МОН

11. клас

- Глава 2. Граждани, права и отговорности
  - 2.1. Идеята за справедливост – права и отговорности на гражданите

Планирани резултати

В резултат на този урок учениците ще могат да:

- осмислят целите на наказанията;
- анализират казус с цел установяване на нуждата от наказание на обвиняемите по него и ако има такава нужда, определяне на степента на наказанието;
- обяснят връзката между правото и морала.

Придобити умения

Учениците ще придобият умения за:

- внимателен прочит на фактите;
- ефективна работа в групи;
- откриване и анализиране на информация.

1. „Мозъчна атака“ с класа (5 минути)

Юристът се представя накратко и след това провежда бърза „мозъчна атака“ в две части с класа. Първо, той възлага на учениците да напишат на дъската или на разграфени листа какви наказания са предвидени в българското законодателство – глоби, пробация, общественополезен труд, затвор и т.н.

След това юристът поставя още няколко въпроса за обсъждане:

- С какви цели се налага наказание на провинилия се? (запишете отговорите си, защото ще имате нужда от тях в края на урока)
- Защо съществуват наказанията?
- Защо имаме нужда от закони, които конкретизират формата на наказанията?

2. Да разберем договора (5 – 10 минути)

Юристът прави кратко дидактично експозе, в което излага основни понятия. Той/тя трябва да подходи към темата през проблема за разликата между право и справедливост, илюстрирани от случая на корабокруширалите моряци. Този подход е важен за следващата част от урока – групова работа по случая с моряците. По-долу можете да се запознаете с откъс от експозето. Юристът е свободен да го редактира и адаптира, но при всички случаи то трябва да е кратко, опростено и да предава основни понятия. Повече информация може да бъде почерпена от частта „Информация в помощ на юриста“.

„Наред с храната и подслона, основните нужди на хората са сигурността, достойнството и справедливостта. Те могат да бъдат накърнени по най-различни начини, но най-очевидният е престъплението срещу личността. Затова съдим за степента на цивилизованост на едно общество по начина, по който се справя с престъпленията и извър-

шителите им. Някои общества наказват престъпленията посредством вендети или чрез метода „око за око“. Други предпочитат традиционното право – старейшините на племето или клана решават кое е лошо и кое – добро. Трети пък са зависими от религиозното право, при което преценка се прави на базата на интерпретация на Божията воля. Всички те предполагат съществуването на морал, споделян от членовете на цялата общност.

Модерните демократични общества функционират на различен принцип. При тях водещо е разбирането, че човешкият морал не е общовалиден, а предмет на индивидуална интерпретация. Моралното често зависи от личните убеждения или от съзнателния избор на човека. Модерните общества залагат на закона, а не на морала, за да поддържат реда и да въздават правосъдие. Законността е набор от общовалидни минимални стандарти, които постановяват какво може и какво не може да се прави – нищо повече и нищо по-малко. Когато моралът е персонализиран, законът е спял.“

3. Случаят с корабокруширалите моряци (30 минути)

Групова работа, част 1 (10 минути)

Дайте на учениците да прочетат казуса (Работен лист I). Заданието може да се изпълни самостоятелно или по преценка на учителя да бъде прочетено на глас от един или повече ученици и след това коментирано. Попитайте ги дали имат въпроси върху текста и проверете дали го разбират. Преди да пристъпите към задачата, важно е да се уверите, че всички са вникнали в него. Помолете учениците да обобщят прочетеното. Ако в обобщенията липсват важни детайли от казуса, накарайте останалите да допълнят разказа.

Групова работа, част 2 (10 минути)

Помолете учителя да раздели учениците на групи от не повече от петима души. Ако урокът се провежда онлайн, можете да използвате виртуални стаи. Когато групите са готови за работа, нека отговорят на въпроса „Трябва ли оцелелите моряци да бъдат съдени? Изложете аргументите си.“ След като всяка група е постигнала вътрешен консенсус – обърнете внимание, че верен отговор няма, накарайте всяка от тях да оповести отговора си. Можете да ускорите този процес, като предварително раздадете на групите по един плакат с надпис „Да бъдат съдени“ от едната страна и надпис „Да не бъдат съдени“ от другата. Така групите могат да оповестят своето решение. Отбележете си мнението на мнозинството от класа и се върнете на темата в края на часа, ако времето го позволява.

Групова работа, част 3 (10 минути)

Хвърлете бърз поглед на въпроса от началото на урока – за смисъла, който групите придават на необходимостта на провинилите са да бъдат налагани наказания. Уверете се, че учениците разбират целите на наказанието. Нека групите си представят, че моряците са виновни и осъдени, и всяка от тях да отговори на въпроса дали трябва да бъдат наказани и как. Нека се аргументират и изложат накратко логиката зад решението си.

Допълнителни въпроси (по избор)

Ако остане време, можете да кажете на учениците, че зад урока стои истинска история от 19 век. Оцелелите моряци са транспортирани обратно в Англия, където са обвинени и съдени. Кралицата отменя присъдата. Казусът няма верен отговор. Всеки има различни основания, за да избере кое е правилно и кое не е. Важното е учениците да вземат решение и да се аргументират. Ако остане време, можете да им зададете допълни-

телни въпроси. Можете и да ги оставите за следващ час с учителя или друг гост-юрист:

- Може ли да се каже, че моряците са влезли в юридически обвързващ договор, когато са теглили чоп кой да бъде убит и изяден? Съдът би ли приел такъв договор за валиден и би ли го признал?
- Законите важат ли на отдалечен остров? Ако няма закон, важи ли естественото право? А човешките права? Моралът играе ли роля?
- Възможно ли е някой да извърши престъпление, но да няма основание той да бъде наказван за него?
- Защо правото е важно за живота ни?
- Нуждаят ли се хората от правила? Възможно ли е да живеем без правила?
- Какво би станало, ако нямаше обществени норми на поведение?

Информация в помощ на юриста

Човешките общества стават все по-сложни. Иска се сериозно усилие да бъдат организирани, управлявани и поддържани. За разлика от предишни епохи, днес хората в демократичните общества биват управлявани с тяхно съгласие, а не посредством насилие. За да дадат съгласието си, те трябва да бъдат убедени, че правителствата работят в техен интерес. Наред с храната и подслона, основните нужди на хората са сигурността, достойнството и справедливостта. Те могат да бъдат накърнени по най-различни начини, но най-очевидният е престъплението срещу личността. Затова съдим за степента на цивилизованост на едно общество по начина, по който се справя с престъпленията и извършителите им. Някои общества наказват престъпленията посредством вендети или чрез метода „око за око“.

Други предпочитат традиционното право – старейшините на племето или клана решават кое е лошо и кое – добро. Трети пък са зависими от религиозното право, при което преценка се прави на базата на интерпретация на Божията воля. Всички те предполагат съществуването на морал, споделен от членовете на цялата общност.

Модерните демократични общества функционират на различен принцип. При тях водещо е разбирането, че човешкият морал не е общовалиден, а предмет на индивидуална интерпретация. Моралното често зависи от личните убеждения или от съзнателния избор на човека. В другия случаи моралът е въпрос на консенсус в общността или на традиция. При всички случаи моралът е нишово понятие, без значение колко голяма е нишата, и не може да обхване модерността в цялата ѝ сложност. Това, което е приемливо и правилно за едни, често е немислимо за други, например абортът, правото да носиш оръжие, евтаназията и т.н. Следователно модерните общества залагат на закона, а не на морала, за да поддържат реда и да въздават правосъдие. Законността е набор от общовалидни минимални стандарти, които постановяват какво може и какво не може да се прави – нищо повече и нищо по-малко. Когато моралът е персонализиран, законът е сяп. Докато моралът обхваща целия мироглед на човека, законът визира конкретно поведение. Законът и моралът могат и често се припокриват, но невинаги и не на всяка цена. Те не трябва да бъдат смесвани или бъркани един с друг. Случаят с корабкруширалите моряци е добра илюстрация за разликата между закон и морал.

Работен лист I

Случаят на корабкруширалите моряци

Три моряци на презокеански товарен кораб претърпяват корабкрушение по време на буря в Атлантика и се озовават на спасителен сал. Корабът им потъва толкова бързо, че не успяват да изпратят сигнал за помощ. Доколкото им е известно, те са единствените оцелели. На сала няма храна и вода. Не разполагат и с въдици или друг начин да си набавят храна от морето.

След като първоначалният шок отминава, тримата обсъждат ситуацията. Навигаторът Дъдли изчислява, че се намират на хиляда мили от най-близкия бряг и че бурята ги е отвяла далеч от оживените морски пътища. Корабният лекар Стивънс отбелязва, че без храна не биха оцелели повече от тридесет дни. Единствената вода, на която могат да разчитат, е тази, която падне под формата на дъжд. Стивънс добавя, че ако един от тримата умре преди другите двама, те биха могли да оцелеят още известно време, като ядат от тялото му.

На двадесет и петия ден третият моряк – Брукс, който вече е много изтощен, предлага да теглят чоп и този, който загуби, да бъде убит и изяден от другите двама. Дъдли и Стивънс се съгласяват. На следващия ден жребият показва, че губещият е Брукс. Той обаче се отмята и отказва да се подчини. Дъдли и Стивънс преценяват, че Брукс така или иначе скоро ще умре и няма смисъл да се бавят повече. Те го убиват и изяждат.

Пет дни по-късно Дъдли и Стивънс биват спасени от преминаващ кораб и свалени в пристанище. Те разказват какво се е случило с Брукс. След като се възстановяват, биват изправени пред съд за убийство. Законът на страната, в която се намират, е недвусмислен: който съзнателно отнеме живота на друг човек, бива съден като убиец.

III. Анतिकорупция

Съгласуване с учебния план по гражданско образование на МОН

11. клас

- Глава 1. Граждани, политика и демокрация
  - 1.2. Политика, демокрация и върховенство на правото

Планирани резултати

Вследствие на този урок учениците ще могат да:

- дадат дефиниция на корупцията;
- разпознаят корупционни практики на базата на сбити факти;
- дадат примери за корупция;
- обяснят последствията от корупцията;
- опишат стратегиите за намаляване на корупцията.

В резултат на допълнителните изследователски занимания онлайн учениците ще могат да:

- посочат две страни в региона с по-малко корупция и две с повече;
- намерят информация за нивата на корупция в страната си и да посочат къде се коренят най-важните проблеми.

Придобити умения

Учениците ще придобият умения за:

- намиране и анализ на информация;
- ефективна работа в група;
- критично мислене.

1. Какво е корупцията? (10 минути)

Преди да опитате да намерите или сглобите дефиниция, направете кратка „загрявка“ с учениците, за да подпомогнете концентрацията им. Учителят може да им покаже снимки или журналистическо разследване, което разкрива типични примери за корупция. Подканете учениците да помислят за подобни случаи – сещат ли се за някого, който не е играл по правилата или не е реагирал на сигнал за корупция, докато е бил на власт.

Учителят също трябва да знае какво не е корупция. Например хора, представляващи бизнес интереси, се опитват да влияят на решенията на правителствата посредством застъпничество и лобизъм, но и двете са демократични практики. Всичко, което е законно, не влиза в графата корупция.

В края на дискусиата покажете на пауърпойнт или прочетете следната дефиниция на корупция:

Слайд 1

Корупцията е нечестно или незаконно поведение от страна на овластени хора, често заемащи държавни постове, включително в армията и полицията.

Корупцията може да се раздели на две категории:

- висока корупция – злоупотребата с власт от страна на овластеното малцинство за сметка на мнозинството;
- дребна корупция – злоупотребата с ограничена власт с цел лично облагодетелстване. Обикновено средата, подхранваща дребната корупция, е в сферата на обществените услуги и включва осигуряването на безпрепятствен достъп до тях срещу заплащане или други услуги.

2. Можете ли да разпознаете корупцията?

(10 минути)

Разиграйте следната ситуация с учениците (вижте Приложение 1). Разделете ги на групи не по-големи от петима души. За да им помогнете да вникнат по-добре в задачата, направете първия сценарий заедно. След като групите са имали достатъчно време да разучат всички сценарии и да решат какво е и какво не е корупция, накарайте всяка от тях да излъчи по един представител, който да докладва резултатите. Записвайте отговорите на дъската.

Сценарии:

- а. Полицията спира Марина за превишена скорост на път за работа. За да не плаща глобата, която трябва да ѝ бъде наложена чрез акт, тя предлага на полицаия половината сума. Той приема и се съгласява да я пусне само с предупреждение (обикновено човек, който получи фиш или акт, трябва да го плати по банков път или в КАТ).
- б. Бащата на Георги току-що е претърпял тежка, но успешна операция. За да изрази благодарността си към лекарите, Георги дава на главния хирург плик с пари.
- в. Олена иска да отвори цветарница. Намерила е добра локация и търговец на едро, от когото да получава стока. Има нужда от разрешителни, но те се бавят от седмици. Наближава голям празник, който може да донесе на Олена значителни приходи. Тя намира чиновника в службата по регистрация и му дава плик с пари за семейството му. На следващия ден получава разрешителните.
- г. Законодателният орган на държавата обмисля приемането на забрана за продажба на цигари заради вредата, която нанасят на здравето на хората. Производителите на цигари наемат компания, която да се срещне с онези от

депутатите, които още не са решили как ще гласуват, и да им вмени идеята, че хората трябва да имат избор сами да решат дали да пушат, или не. Компанията също предлага щедра финансова инжекция за кампанията по преизбирането на всеки депутат, с когото контактува.

- д. След като завършват колежа, трима приятели решават да наемат заедно апартамент в столицата. Законът ги задължава да повикат противопожарната служба да инспектира мястото, за да се увери, че няма нарушения на противопожарните разпоредби. Собственикът на сградата знае, че има проблеми с окабеляването, и плаща на инспектора, за да си затвори очите. Инспекторът дава разрешение апартаментът да бъде отдаден под наем.
- е. Таня и родителите ѝ вярват, че мястото ѝ е в специална програма за особено надарени ученици. Преподавателите, свързани с програмата, са най-добрите в училището. Администрацията обаче не смята, че Таня е достатъчно добра, и не я допуска до програмата. Родителите ѝ правят щедро дарение на училището, с което биват закупени нови компютри. Таня кандидатства повторно и този път бива приета в специалната програма.
- ж. Петър е съдия в град, чиито затвори се управляват от частна компания. Собственикът на затвора дарява значителна сума на съдията. Размерът на подаръка е съобразен с броя на осъдените от Петър на различни срокове затвор.

Попитайте групите:

- Кой е най-овластеният човек във всеки сценарий?
- Кой печели от това, което се случва?
- Какви са краткосрочните и дългосрочните последици от случилото се?
- Възможно ли е да се случи в родното ви място?

3. Можете ли да установите цената на корупцията? (по избор – 10 минути)

След дискусията помолете учениците да се завърнат по групите си. Възложете им да подредят сценариите, в които разпознават примери за корупция, от най-сериозния към най-маловажния, като използват буквата, с която е означен съответният сценарий. Ако примерът не предполага наличието на корупция, буквата, с която е означен, може да отиде най-вдясно.

Нарисувайте вектора на корупцията на дъската така, че учениците да могат да го копират в тетрадките си.

Бъдете готови да обясните защо класацията е такава, каквато е. По време на дискусията е добре да боравите с конкретни примери за вредите, които корупцията нанася, както и кой страда от нея.

Вектор на корупцията

Най-големи вреди	Сериозни вреди	Малко вреда/без корупция
------------------	----------------	--------------------------

4. Как гледат международните организации на корупцията в страната ви? (по избор – 15 минути)

- а. „Прозрачност без граници“ е неправителствена организация, която оценява възприятието за корупция в почти двеста държави по света. Уебсайтът им е www.transparency.org. Влезте в него и го прожектирайте на дъската. Разгледайте картата на света (можете да ѝ направите и скрийншот, който да прожектирате или да го разпечатате и раздадете на класа). Колкото по-тъмен е цветът на съответната държава, толкова е по-високо възприятието за нивата на корупция в нея. И обратното – колкото по-светъл е цветът, толкова по-ниско е възприятието.

Какво е положението във вашата страна? По-високо ли е възприятието за корупция от това в съседните ѝ страни, или по-ниско? Можете ли да обясните разликите?

- б. Кликнете на страницата на вашата страна и прочетете текстовете, които описват опитите корупцията да бъде редуцирана (те са на английски). Кои средства за намаляване на корупцията ви изглеждат най-обещаващи? Обяснете защо.
- в. В сайта на The World Justice Project – www.worldjusticeproject.org, има индекс на върховенството на правото, който се обновява всяка година и покрива повечето страни в света. Индексът оценява страните по няколко категории и им дава оценка на базата на сравнението. Една от категориите е „Отсъствие на корупция“. Идете на сайта на организацията, кликнете на категорията „Фактори“ и после на „Фактор 2“ („Отсъствие на корупция“). Показани са четири елемента (тук наречени подфактори). Кои са те?
- г. Можете да кликнете на информацията за вашата страна. Как оценката за състоянието на върховенството на правото в нея се сравнява с останалите държави по света? А с държавите в региона? А с държавите със сходен стандарт? Като гледате таблицата за върховенството на правото, какво е положението с корупцията? Оценката припокрива ли се с вашите наблюдения, или не?

5. Как можем да се борим с корупцията?

(10 минути)

Тази дискусия обобщава казаното по темата. Сега е моментът да преговорим наученото и да помислим върху начините за намаляване на корупцията. Ето примерни въпроси в помощ на дискусията:

- Как може отделният човек да подпомогне процеса по намаляване на корупцията в страната ви?
- Как могат обществените организации, частните компании и обществеността да намалят корупционните практики?
- Как може правителството да ограничи корупцията?
- Има ли нещо, което медиите могат да направят по въпроса?
- А какво можеш да направиш ти?
- Защо е толкова трудно да бъде преборена корупцията?
  - Вашата страна гарантира ли безопасността на хората, които съобщават за корупционни практики (има ли програма за защита на свидетелите)?
  - Възможно ли е на отговорни постове да бъдат избрани хора, които са отдадени на борбата с корупцията?
  - Какво научихте за корупцията от този урок?

Работен лист I – Антикорупция

Прочетете всеки един от долните сценарии. Напишете ВК (висока корупция) или ДК (древна корупция) до всеки от тях, ако прецените, че илюстрира пример за корупция. Напишете НЕК (не е корупция), ако мислите така. Бъдете готови да се аргументирате.

1. Полицията спира Марина за превишена скорост на път за работа. За да не плаща глобата, която трябва да ѝ бъде наложена чрез акт, тя предлага на полиция половината сума. Той приема и се съгласява да я пусне само с предупреждение (обикновено човек, който получи фиш или акт, трябва да го плати по банков път или в КАТ).

2. Башата на Георги току-що е претърпял тежка, но успешна операция. За да изрази благодарността си към лекарите, Георги дава на главния хирург плик с пари.

3. Олена иска да отвори цветарница. Намерила е добра локация и търговец на едро, от когото да получава стока. Има нужда от разрешителни, но те се бавят от седмици. Наближава голям празник, който може да донесе на Олена значителни приходи. Тя намира чиновника в службата по регистрация и му дава плик с пари за семейството му. На следващия ден получава разрешителните.

4. Законодателният орган на държавата обмисля приемането на забрана за продажба на цигари заради вредата, която нанасят на здравето на хората. Производителите на цигари наемат компания, която да се срещне с онези от депутатите, които още не са решили как ще гласуват, и да им вмени идеята, че хората трябва да имат избор сами да решат дали да пушат, или не. Компанията също предлага щедра финансова инжекция за кампанията по преизбирането на всеки депутат, с когото контактува.

5. След като завършват колежа, трима приятели решават да наемат заедно апартамент в столицата. Законът ги задължава да повикат противопожарната служба да инспектира мястото, за да се увери, че няма нарушения на противопожарните разпоредби. Собственикът на сградата знае, че има проблеми с окабеляването, и плаща на инспектора, за да си затвори очите. Инспекторът дава разрешение апартаментът да бъде отдаден под наем.

6. Таня и родителите ѝ вярват, че мястото ѝ е в специална програма за особено надарени ученици. Преподавателите, свързани с програмата, са най-добрите в училището. Администрацията обаче не смята, че Таня е достатъчно добра, и не я допуска до програмата. Родителите ѝ правят щедро дарение на училището, с което биват закупени нови компютри. Таня кандидатства повторно и този път бива приета в специалната програма.

7. Петър е съдия в град, чиито затвори се управляват от частна компания. Собственикът на затвора дарява значителна сума на съдията. Размерът на подаръка е съобразен с броя на осъдените от Петър на различни срокове затвор.

IV. Договори

Съгласуване с учебния план по гражданско образование на МОН

12. клас

- Глава 2. Гражданите и икономиката
  - 2.1. Договор и собственост в гражданското общество

Планирани резултати

В резултат на този урок учениците ще могат:

- да обяснят естеството на договора като основа на връзките между гражданите;
- да обяснят ролята на собствеността за развитието на свободното гражданско общество;
- да разграничават формите на собственост.

Придобити умения

Учениците ще придобият умения за:

- намиране и анализ на информация;
- ефективна работа в група;
- критично мислене;
- брейнсторминг/„мозъчна атака“.

1. „Мозъчна атака“ с класа (5 минути)

Юристът се представя накратко и организира бърз брейнсторм, за да могат учениците да изредят всички форми на договорни отношения, за които се сетят (примери: покупка в магазин, договорка с родителите редовно да се изхвърля боклукът, продажба на книга втора ръка, поправка на велосипед, онлайн покупка и т.н.).

2. Вникване в естеството на договора (10 минути)

После юристът надгражда с други примери или попълва пропуските, като дискутира договорите в контекста на основни понятия – частна собственост, пазарна икономика и т.н. Където е възможно, юристът трябва да се старае да направи темата разбираема за учениците, като дава познати примери от ежедневието. По-долу ще намерите пример на дидактичен текст. Юристът може да го редактира, но при всички случаи да се придържа към кратък и достъпен формат, който ясно излага основните понятия. Повече информация можете да откриете в частта „Информация в помощ на юриста“.

Договорът е споразумение между двама или повече души или организации, което може да бъде изпълнено под налягането на съда. Договорът – между граждани, между организации, между граждани и организации, е крайъгълният камък на пазарната икономика и частната собственост. Това е така, защото договорът разпределя задължения и отговорности. С други думи, договор, който може да бъде изпълнен по нареждане на съда, ако бъде нарушен, е гаранция, че страните по него няма да бъдат измамени, че няма да бъдат излъгани по нито една от клаузите на споразумението. Ако това все пак се случи, съдебната система ще помогне да се възстанови справедливостта. Няма по-добра гаранция, че правата и сделките ви ще бъдат защитени.

3. Групова работа (20 минути)

За да дадат допълнителна възможност на учениците да помислят по темата, юристът и учителят могат да ги разделят на три групи. Всяка получава по един лист, на който са описани различни видове договори (Работен лист I). Всяка група има десет минути, за да се запознае с текста и да отговори на въпросите в края. Всяка група избира говорител. Юристът приканва говорителите да прочетат текстовете пред всички и да дадат отговорите си сбито. Юристът разглежда отговорите на всички и поправя там, където има нужда, а където е необходимо, допълва. Всичко това той прави за не повече от 2 – 3 минути на група. Разясненията му не са заместител на лекцията/теоретическата част, която следва.

Трите вида договори в листовете, раздадени на учениците, са:

договор 1 – обществен договор;

договор 2 – билет за автобуса;

договор 3 – трудов договор.

Алтернативно, наместо задачата с трите вида договор в Работен лист I, която описахме дотук, или в нейно допълнение/в комбинация с нея, юристът и учителят могат да работят с класа по Работен лист II („Покупко-продажба на автомобил“), който дава възможност за тестване на практика на част от наученото от учениците за договорите.

Внимание – работата по Работен лист II с класа ще отнеме вероятно значително повече време (30-35 мин.) от работата по Работен лист I ще отнеме не по-малко от 30 мин. Следователно – Работен лист II е подходящ, ако имате на разположение 2 учебни часа накуп.

4. Обобщение (10 минути)

В края на урока юристът приканва учениците да разсъждават върху наученото. На всеки може да бъде дадена лепяща се бележка, на която да опише темата на урока и да я залепи на дъската. След като всички са изпълнили задачата, юристът им прочита част от бележките и накратко обобщава урока с помощта на техните собствени думи и разсъждения и задава въпроси, целящи да ги насочат към по-дълбоко вникване в темата. По-долу вижте примерни въпроси:

- С каква цел сключваме договори?
- Защо е важно да пазим свободата да сключваме договори?
- Необходимо ли е договарът да бъде писмен?
- Различно ли би било общество, в което няма договори?

Информация в помощ на юриста

Тази информация цели да постави темата за договорите в по-широк социо-исторически контекст и да подпомогне юриста в преподаването. Не е необходимо да я използвате в час. Употребата ѝ е по преценка на юриста.

Договорите са фундамент на правовото общество. Ако законът регулира човешките взаимоотношения, договарът разпределя задълженията и отговорностите. Договорът – между граждани, между организации, между граждани и организации, е крайъгълният камък, на който се крепят всички граждански, търговски и административни отношения. Няма правосъдие и законност без договори. В известен смисъл договарът е епигентърът на модерността. Това е така, защото нашето възприятие за модерност обвързва демокрацията и гражданското общество с политическата автономия и частната собственост. Да бъдеш гражданин, означава да имаш свободата свободно да изразяваш политическата си воля и да притежаваш собственост. Ако анализираме концепцията за гражданин през тази призма,

на всички нива ще се сблъскаме с договори – от обществения договор между индивида и властта така, както е кодифициран в Конституцията и законодателството, до нотариалния акт за апартамента, в който живеем, или трудовия договор с работодателя ни.

Частната собственост е сърцето на капитализма и кръвоносната система на световната икономика. Притежанието на частна собственост е немислимо без договори – ако не сме подвластни на договорни отношения, не може да има пазарна икономика. И частната собственост, и пазарът са социални феномени. Те са относителни, продукт на отношенията между хората и затова са предмет на много стриктни правила, усъвършенствани във времето. Придобиването, производството, прехвърлянето, продажбата, купуването, наследяването, разделянето, загубата, отказът или конфискацията на собственост са елементи от практиката на частната собственост, далеч не единствените и най-сложните. За всички тях има някакъв вид специфично договорно задължение. Може да се каже, че ние сме договорите, които ни обвързват в живота.

Ако частната собственост е сърцето и кръвоносната система на съвременния капитализъм, а договорите са мускулите и сухожилията му, пазарът е неговият мозък. Пазарът разпределя капитал, ресурси и работна ръка не там, където са нужни, а там, където има възможност за печалба. Следователно на пазара не може да се разчита да изпълнява социални функции. Той трябва да бъде регулиран, за да не ги пренебрегне съвсем. Няма такова нещо като напълно свободен пазар. Той винаги е предмет на регулация, повече или по-малко, в областта на трудовата политика, антитръст мерките или нещо друго. Пазарът е най-добър в това да впрегне енергията на предприемчивите и да я излее в някаква перспективна област. Пазарът е неимоверно мощен инструмент на човешката инициатива.

Работен лист I – Договори

Договор 1

Философите на Просвещението достигат до идеята, че всеки индивид е свободен и свободата на всеки е равна на свободата на всеки друг. Според тях именно свободата е естественото състояние на хората. Макар всеки човек да носи собствена индивидуалност, философите решават, че „количеството“ свобода, с което се раждаме, е еднакво за всички. Идеята за равенство на хората, съдържаща се в този аргумент, по-късно ще залегне в основата на Френската революция, а чрез нея ще се превърне във фундаментален принцип на модерната демократична държава.

Другото безценно философско наследство от това време е разбирането, че политическото тяло – държавата, трябва да се основава на съгласието на бъдещите му членове да участват в него. Следователно съгласието е единственият аргумент в полза на съществуването на държавата. Всички управленски изисквания могат да бъдат обяснени и оправдани, ако са основани на съгласието на управляваните, ако хората доброволно се подчиняват на нещо, което те самите са създали, за което са гласували или ако са делегирали тази задача някому. И понеже в природата равенството и свободата на хората съществуват в едно и също „количество“ за всички, властта може да бъде изградена с помощта на някакъв договор, резултат от общата свободна воля на всички бъдещи граждани на държавата. Тяхната склонност да изразят свободната си воля и съгласието си да бъдат управлявани, е единственият източник на легитимност за властта.

Отказвайки се от естественото си право да използват всички начини да опазят живота и собствеността си в името на общата цел – държавата, индивидите си подsigуряват мир и сигурност за всички. Това е есенцията на обществения договор.

Въпроси:

1. Кои са страните по „договора“?
2. Какво ще се случи, ако той бъде нарушен?
3. Какви са ползите от сключването му?

Договор 2

В града Метровил билетите за градския транспорт могат да бъдат купени само от автомати на спирките на метрото, автобусите, тролите и трамваите. Автоматите са маркирани с името и логото на Transport Solutions – компанията, която ги разпространява. Машините са видими отдалеч, защото са боядисани в яркожълто. За да купи билет или карта, клиентът трябва да пусне монети или банкноти в тях на стойността на покупката, която е изобразена на екран отпред, и да почака кратко, за да му бъде издаден документът. Той служи за пътуване из цялата мрежа на градския транспорт. Един билет е за едно пътуване, независимо от вида на превозното средство.

Г-н Петров се доближава до машина на Transport Solutions, купува билет и се качва на автобус номер 10. Г-жа Могилева чака на същата спирка, но макар да няма билет, решава да се качи, тъй като маршрутът ѝ е сравнително кратък. Докато двамата пътуват, на една от спирките се качва контрола и започва да проверява пътниците. Г-жа Могилева е без билет и е глобена.

Въпроси:

1. В описаната ситуация има ли договор?
2. Ако има, от какво естество е? Има ли буквално подписан от двете страни документ?
3. Ако няма, какво представлява договорът? Как да го разпознаем? Включва ли съгласие между двете страни, или нещо друго?

Договор 3

След успешно интервю за работа като специалист по логистиката в BTG Spedition Тони Михайлова получава оферта за позицията. Мениджърът „Човешки ресурси“, който я е интервюирал, смята, че тя е подходяща и има необходимата компетентност. След като се консултира с него, директорът я назначава. Тони разглежда офертата в детайли и решава, че условията на труд и заплатата я удовлетворяват. На следващия ден директорът я кани в офиса да подпише договора. Това е първата работа на Тони и тя решава да се обърне към адвокат, който да ѝ изясни трудовите права.

Според клаузите на договора наетият на позицията в тази компания отговаря за организацията на спедицията, закъсненията при доставките и всички грешки или провали на компанията да предостави качествена услуга на клиента. Тони се съгласява да поеме работата.

Договорът също предвижда изпитателен период от 8 месеца, в рамките на който работодателят има право да освободи наетия без предизвестие. Тони изразява несъгласие с тази клауза и това води до преразглеждане на договора ѝ и намаляване на изпитателния срок от 8 на 6 месеца, както съветва нейният адвокат. След изтичането на шестия месец и двете страни – работодател и работник, се задължават да дадат месец предизвестие при прекратяване на договора. Тони е съгласна и подписва договора. Директорът подписва от името на компанията.

Въпроси:

1. За какъв вид договор става въпрос?
2. Между кого и кого е сключен и има ли клаузи, регламентиращи отговорност при неизпълнение?
3. Защо е необходимо да има такива договори? Каква е важността им и общественият им ефект?

Работен лист II – Покупко-продажба на автомобил (30 минути)

Задачата е разделена на два етапа.

Етап 1 – запознаване с казуса и работа по групи (20 минути)

Учителят или юристът разделя учениците на малки групи (не повече от шестима души).

Раздайте предварително разпечатания казус (Работен лист II) или го прожектирайте на PowerPoint (или с друг визуален инструмент). По преценка на юриста/учителя казусът може да бъде изчетен от някой ученик. Преди да пристъпите към задачата, важно е да се уверите, че всички са вникнали в текста.

Купувачът иска да придобие автомобил – марка „Опел“, модел „Астра“, на не повече от 10 години. Вие трябва да се договорите с продавача и да сключите договор за покупко-продажба като договорите и запишете всички условия по него.

Във всяка група трябва да бъде избран по един участник, който да изпълнява ролята на **продавач (фирма вносител на автомобили втора ръка)** и друг, който да изпълнява ролята на купувач.

Обяснете на учениците, които са в ролята на **продавач**:

Вие сте физическо лице, което продава автомобили втора ръка. Цените са в порядъка от 4000 лв. до 15 000 лв. в зависимост от марката, модела и годината на производство на автомобила.

Обяснете на учениците, които са в ролята на **купувач**:

Вие сте купувач и от обява в автопазари сте харесали автомобил – марка „Опел“, модел „Астра“, който е на не повече от 10 години. Срещате се с продавача, защото искате да сключите договор за покупко-продажба, който да представя всички условия по реализирането ѝ.

Задачата на всяка група е да състави договор на покупко-продажба. Оставете няколко минути групите да се договорят, а след това ги насърчете да представят условията на договора, който са изготвили по между си. Можете да записвате елементите на договора на дъската.

Етап 2 – развиване на казуса (10 минути)

Представете на учениците следния казус: след 5 месеца двигателят на автомобила се разваля. Попитайте учениците в ролята на купувачи какво ще направят и запишете идеите им на флипчарт или бяла дъска. След това прегледайте заедно изготвените договори и спрямо тях установете какви права има купувачът и дали е предвидено какви мерки да се предприемат в случай на повреда. Ако такива липсват, разсъждавайте къде биха могли да се добавят. Обсъдете отговорите на групите с цел да се работи върху нагласата, че не всяко действие е справедливо и юридически възможно, ако не е обърнато достатъчно внимание при сключването на договора.

Въведете понятията „потребител“, „съответствие на стока“, „рекламация“, „гаранция“.

Ако остане време, обяснете каква е разликата в правата на връщане между закупена стока в търговски обект и закупена стока онлайн и защо има такава.

Работен лист II

Покупко-продажба на автомобил

(за раздаване на учениците)

Казус:

Купувачът иска да придобие автомобил – марка „Опел“, модел „Астра“, на не повече от 10 години. Вие трябва да се договорите с продавача и да сключите договор за покупко-продажба, като договорите и запишете всички условия по него.

Продавач:

Вие сте физическо лице, което продава автомобили втора ръка. Цените са в порядъка от 4000 лв. до 15 000 лв. в зависимост от марката, модела и годината на производство на автомобила.

Купувач:

Вие сте купувач и от обява в автопазари сте харесали автомобил – марка „Опел“, модел „Астра“, който е на не повече от 10 години. Срещате се с продавача, защото искате да сключите договор за покупко-продажба, който да представя всички условия по реализирането ѝ.

V. Разделение на властите и правосъдна система

Съгласуване с учебния план по гражданско образование на МОН

12 клас

- Глава 1. Гражданите, правителството и държавата
  - 1.2. Структура и функции на основните институции на Република България и Европейския съюз

В резултат на този урок учениците ще могат да:

- обяснят смисъла и значението на разделението на властите и взаимодействието между тях;
- класифицират едно действие като част от компетенциите на законодателната, изпълнителната или съдебната власт;
- обяснят как всеки отделен клон на властта ограничава останалите, за да запази правата и свободите.

Придобити умения

Учениците ще придобият умения за:

- намиране и анализ на информация;
- ефективна работа в групи;
- критично мислене.

1. „Мозъчна атака“ с класа (10 минути)

Юристът се представя накратко и после организира мозъчна атака, за да се информира колко знаят учениците за разделението на властите. Класът трябва да бъде разделен на групи, всяка от които получава списък на правителствени действия. / Юристът може да добави и други по свое усмотрение. / Учениците трябва да поставят всяко от действията в три колонки, озаглавени З (законодателна власт), И (изпълнителна власт) и С (съдебна власт). (Вижте работен лист I)

2. Теория (5 – 10 минути)

Юристът представя кратък дидактичен текст, за да въведе основни понятия. Където е възможно, той/тя се стареа да поставя темата в по-широк контекст – например в контекста на демократичното управление, и да го свързва с понятия като върховенството на закона. По-долу можете да се запознаете с пример за такъв дидактичен текст. Юристът може да го редактира свободно, но не и да го удължава или усложнява. Повече информация по въпроса може да бъде намерена в частта „Подготвителна информация за юристи“.

Запознаването с устройството и основните институции на трите власти е ключов резултат от всеки добър курс по гражданско образование, защото никой гражданин не може да се възползва пълноценно от свободите си, ако не е запознат с правата и задълженията си. Правата и задълженията биват регулирани от закони, а законите – изпълнявани от институции. Следователно информираният гражданин трябва да знае как се правят законите, как се прилагат и как се наказва неизпълнението им.

Преди да разгледаме структурата на българската правосъдна система, да я поставим в контекста на демократич-

ното управление. За целта трябва да разгледаме фундамента ѝ – върховенството на правото, както и разделението на властите.

Върховенството на правото е едновременно философска концепция и система на управление. Като философска концепция то е аргумент в полза на демокрацията, структурирана от норми – организационен принцип за един справедлив режим, основан на права и задължения. Като система на управление то поставя ударение върху институциите. Фундаменталният принцип зад него е разделението на властите, а конкретният му израз варира от страна до страна. Все пак обединяващата теза е, че законодателната, изпълнителната и съдебната власт трябва да бъдат държани на разстояние една от друга, за да им се попречи да си оказват неправомерно влияние.

3. Работа по групи (15 минути)

Тази задача трябва да е отражение на наученото в предишните части. Класът е разделен на три групи, всяка от които получава по един лист (Работен лист II) с описание на нарушение, извършено от представител на властта или на съдебната система. Учениците трябва да обмислят казуса и да посочат какво точно е нарушението, кой е отговорен за него и какви са последствията за демократичната държава и живота на хората, включително техния.

Случай 1 – Изпълнителната власт оказва натиск на съдебната

Случай 2 – Търговия с влияние в съдебната система

Случай 3 – Надвишаване на правомощията

4. Обобщение (5 – 10 минути)

В края на урока учителят възлага на учениците да помислят върху наученото. Сред конкретните теми за разговор може да са:

- Защо разделението на властите е толкова важно за демократичните държави?
- Защо е важно то само по себе си?
- Как са разделени властите?
- Дайте пример за разделение на властите.

Информация в помощ на юриста

Запознаването с устройството и основните институции на трите власти е ключов резултат от всеки добър курс по гражданско образование, защото никой гражданин не може да се възползва пълноценно от свободите си, ако не е запознат с правата и задълженията си. Правата и задълженията биват регулирани от закони, а законите – изпълнявани от институции. Следователно информираният гражданин трябва да знае как се правят законите, как се прилагат и как се наказва неизпълнението им.

Преди да разгледаме структурата на българската правосъдна система, да я поставим в контекста на демократичното управление. За целта трябва да разгледаме фундамента ѝ – върховенството на правото, както и разделението на властите.

Върховенството на правото е едновременно философска концепция и система на управление. Като философска концепция то е аргумент в полза на демокрацията, структурирана от норми – организационен принцип за един справедлив режим, основан на права и задължения. Като система на управление то поставя ударение върху институциите. Фундаменталният принцип зад него е разделението на властите, а конкретният

му израз варира от страна до страна. Все пак обединяващата теза е, че законодателната, изпълнителната и съдебната власт трябва да бъдат държани на разстояние една от друга, за да им се попречи да си оказват неправомерно влияние. Границата между това да се окажат твърде близо и следователно да станат хранителна среда за корупция, непотизъм и ерозия на демокрацията и прекалено далеч, като по този начин се озовават в положение на нездравословна конкуренция и загуба на ефикасност, е твърде тънка. В идеалния вариант трите власти трябва да работят заедно за общото благо, без да се бъркат в структурите, методите, кадровата политика и вътрешните си правила.

Затова принципът на противотежестите е от изключителна важност за цялостната структура на управлението и за трите клона на властта. В рамките на изпълнителната власт например икономическата активност бива окуражавана през различни фискални и данъчни инструменти, но друга област – социалната политика, се грижи за онези, които не могат да се възползват от тях. Що се отнася до съдебната власт, ролите там са внимателно калибрирани и разпределени така, че тя да въздава правосъдие с минимум външна намеса. Конкретните институции варират от страна до страна, но в общия случай една служба разследва, друга предявява обвинения, а трета претегля доказателствения материал и взима решение. В идеалния случай трите се балансират. Ако дори една от тях не изпълнява задълженията си според приетите стандарти, друга трябва да заеме мястото ѝ и да продължи да работи. Ако например прокуратурата заведе дело, лишено от използваем доказателствен материал, съдът трябва да го върне и да нареди доразследване. Ако следствието наруши правата на лице, свързано с дадено разследване, прокурорът трябва да издаде нареждане те да бъдат спазвани. Ако съдът не спазва процедурата, следващата съдебна инстанция трябва да поправи тази грешка.

Всички тези служби и различните нива в тях предполагат специфична експертиза, но задължително условие за всички, работещи в системата, е детайлно да познават правото. Затова юридическото образование е стриктно регулирано и е предмет на наблюдение и контрол не само от страна на университетите, но и на различни професионални организации. Достъпът до професиите, изискващи юридическа експертиза, обикновено се осъществява чрез изпити, провеждани извън университетите.

Тъй като разглеждаме Конституцията и работата на законодателната и изпълнителната власт в други уроци, ще изредим ключовите елементи на съдебната система в лист, който ще ви раздадем.

ФАКТИ: СЪДЕБНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ

- В България има три категории магистрати: следователи, прокурори и съдии. Всички те имат имунитет срещу съдебно разследване за срока на мандата си. По това те приличат на народните представители.
- Съдилищата се делят по географски и функционален принцип. В България има районни, окръжни, военни, административни и апелативни съдилища.
- Всички освен последните са съдилища от първа инстанция. Наричат се така, защото са първата институция, с която гражданинът се сблъсква в търсене на справедливост. Апелативните съдилища са от втора инстанция, в случай че решението на първата не е задоволително.
- Районните и областните административни съдилища се занимават с дела, засягащи администрацията; освен тях има граждански и наказателни съдилища.
- На върха на системата стоят трите върховни съда: Върховният административен съд, който е арбитър от последна инстанция за дела, свързани с държавната администрация, Върховният касационен съд – третата и най-висока инстанция за граждански и наказателни дела, и Конституционният съд, който се занимава с казуси, засягащи основния закон на държавата.
- Главният прокурор стои настрана от останалите институции в българската съдебна система и се радва на почти пълна независимост.
- Висшият съдебен съвет е „правителството“ на българската съдебна система. Състои се от 25 членове, номинирани от всичките ѝ клонове в предварително договорено съотношение. Министърът на правосъдието има място в него като представител на изпълнителната власт, но няма право на глас.

Работен лист I

Списък с действия на правителството/властта

- Прокарване на нов закон.
- Прилагане на провизиите на държавния бюджет.
- Прилагане на механизъм за разрешаване на спорове по безпристрастен и справедлив начин, основан на съществуващото законодателство.
- Прилагане и налагане на закона
- Избори
- Защита и интерпретация на закона тогава, когато възникне правонарушение или спор около прилагането му
- Състои се от съдии, прокурори и следователи
- Сключване, ратификация и приемане на международни договори, когато има законови основания за това

Работен лист II

Разделение на властите и правосъдната система

Казус 1

Господата Георгиев и Ганев са кандидати на местните избори в Пловдив. И двамата са известни, богати и харизматични бизнесмени. И двамата имат подкрепата на някои от основните политически партии. Господин Ганев печели изборите.

Оказва се, че Георгиев, който се занимава с внос на изкуствени цветя и украси от Китай, е извършвал систематични нарушения, сред които липса на етикети, указващи името и състава на материалите, използвани при направата на артикулите, според изискванията за вносни стоки на Европейския съюз.

Известно време след изборите, точно на рождения си ден, Георгиев получава призовка по дело, заведено срещу него от прокуратурата за пране на пари в особено големи размери през бизнеса му с цветя. В същия ден в няколко от медиите се появяват материали със заглавия „Как един мошеник за малко не стана кмет“, „Георгиев крие нелегална търговия с Китай“ и „Бизнесът с цветя на кмета процъфтява“.

Обществените нагласи спрямо Георгиев се променят и подкрепата за него спада драстично дори сред собствените му главноподаватели. След месеци съдебни дела се оказва, че единственото му провинение е отсъствието на етикети на български по стоките, които предлага. Обвиненията в пране на пари падат поради липса на доказателства.

Две години по-късно се оказва, че кметът Ганев е оказал натиск над един от прокурорите да образува дело срещу бившия политически опонент на Ганев, което да го дискредитира публично. Прокурорът е приел от страх да не си навлече гнева на новия кмет.

Въпроси:

1. Какво не е наред в тази ситуация?
2. Коя власт се бърка в работата на коя друга власт?
3. Защо е необходимо такива хипотетични ситуации да не бъдат допускани в истинския живот?

Казус 2

Георги Петров, на 23, син на съдия Петрова, председател на районния съд, е в лоши отношения със Стефан Иванов, син на техен съсед.

В събота вечер на 26 ноември 2017 г. Георги Петров и Стефан Иванов влизат с две различни компании в една и съща дискотека в Ловеч. Стефан подхвърля шега към Георги, който след употреба на алкохол отговаря грубо. Стефан му казва да не се ядосва, но в отговор Георги го удря в лицето и чупи фара на колата му, която е паркирана пред дискотеката.

Георги е обвинен в нанасяне на лека телесна повреда и дребно хулиганство. Делото се гледа в районния съд в Ловеч и на принципа на произволното разпределение на делата попада при съдия Минков. Минков отдавна мечтае да се премести в Софийски градски съд и ротацията на кандидатите за стаж приближава.

Съдия Петрова, от която зависи дали Минков ще получи мечтаното назначение, или не, му напомня, че в София го очаква свободно място. Георги Петров е оправдан поради липса на доказателства, тъй като съдът не признава свидетелските показания, дадени от приятелите на Стефан, за валидни.

Въпроси:

1. Какво не е наред в тази ситуация?
2. Извършено ли е престъпление от някое от изброените лица и ако е, от кого?
3. Какъв ефект има този казус върху обществото? Има ли дългосрочни последици?

Казус 3

Следователят Мирослав Шопов е натоварен да работи по дело за отвлечане в чужбина. Заподозрян за престъплението е Христо Христов, който твърди, че е невинен. Доказателствата обаче сочат друго и той е обвинен.

Шопов е следовател по делото, но и приятел на следователята Георгиева, която пък на свой ред е близка с Христо Христов, който живее зад граница.

Георгиева научава, че приятелят ѝ Христов е разследван от Георгиев и на секундата иска да види стенограмите от разпитите на свидетелите, както и доказателствения материал. След като се запознава с материала, тя казва на Христов докъде е стигнало разследването и го инструктира какво да говори пред съда, за да бъде оправдан.

Въпроси:

1. Какво не е наред в тази ситуация?
2. Извършено ли е престъпление и от кого?
3. Какъв ефект ще окаже този казус върху обществото? Ще има ли дългосрочни последици?

VI. Право на Европейския съюз

Съгласуване с учебния план по гражданско образование на МОН

12 клас

- Глава 1. Граждани, политика и демокрация
  - 1.2. Институции на Република България и на ЕС – структура и институции

Планирани резултати

В резултат на този урок учениците ще могат да:

- изброят местните, държавните и паневропейските институции;
- се ориентират в структурата на местните, държавните и паневропейските институции.

Придобити умения

Учениците ще придобият умения за:

- намиране и анализ на информация;
- критично мислене;
- ефективна работа в групи.

1. „Мозъчна атака“ (5 – 10 минути)

Юристът се представя накратко и после организира бърза мозъчна атака за това кои области от живота на българите са най-повлияни от ЕС. Юристът окуражава учениците да търсят отговорите извън наученото в училище – информация за ЕС всекидневно присъства в медийните канали, но също и по улиците на градове и села (информационните табели, указващи приноса на Съюза по един или друг проект, особено в инфраструктурата, са навсякъде). Идентифицирането на онези аспекти от живота, в които ЕС има влияние, ще помогне да бъде разбрана по-добре важната роля на европейското право. Членството в ЕС има важни последствия в ежедневния живот, засяга националното законодателство и добавя още един пласт към съдебната система.

2. Групова работа (10 минути)

Юристът провежда кратко упражнение, за да очертае разликите между ЕС и националните държави. То ще допринесе за по-доброто разбиране на причините за съществуването и ефекта от европейското право. С тази цел юристът раздава допълнителната информация в работен лист I и казва на класа да отбележи с X в кутийките кое от твърденията за двете правни реалии е вярно. След края на упражнението юристът анализира резултатите и поправя грешките.

Въпросите в листа с допълнителната информация (и верните отговори):

Въпрос	ЕС	Суверенна държава
Има собствена територия		X
Има собствено население	X	X
Има министър на външните работи		X
Има собствена главна квартира	X	
Има собствена столица		X
Има собствена валута	X	X
Има собствени институции	X	X
Най-важните решения се взимат от делегации		
Дава гражданство	X	X
Има собствена армия.		X
Създаден е според международното право	X	

3. Какво са ЕС и правото му? (5 – 10 минути)

След приключване на предната задача юристът прави кратко дидактично експозе, съдържащо основната информация за правото на ЕС: източниците му, юрисдикцията му, институциите, но също и причините за съществуването му, защо е необходимо и какво печелим от него. По-долу ще намерите пример за подобно дидактично експозе. Юристът може да свободно да съкращава и редактира части от него, стига то да е кратко и стегнато. Някои важни бележки по въпроса могат да бъдат намерени в частта „Подготвителна информация за юристи“.

България е член на ЕС от 2007 година. Членството води със себе си важни последици за националното законодателство и добавя още едно ниво към съдебната система на стра-

ната. ЕС е правен субект сам по себе си, а не международна организация, която е предмет на международното право. ЕС е източник на право и решенията му са задължителни за всички страни членки. Правото на ЕС не елиминира националното право, а съществува успоредно с него. При все това всички кандидат-членки трябва да хармонизират правото си с основните принципи и документи, от които произлиза правото на Съюза. Източниците на правото на ЕС са Договорът за Европейския съюз, Договорът за функционирането на ЕС и редица други. Законодателството на ЕС, произлизащо от тях, са разнообразните регулации, директиви и решения на Европейската комисия и на Съвета, международните договори и редица други. Нищо от това не значи, че националното законодателство на страните членки е идентично или второстепенно на европейското. При влизането в Съюза страните членки се съгласяват да споделят определени ценности и задължения, изредени в основополагащите документи, и следователно да бъдат наблюдавани за спазването им от институциите на ЕС. Срещу това те получават повече свобода, благосъстояние и сигурност.

4. Обобщение (5 – 10 минути)

В края на урока юристът възлага на учениците да помислят върху наученото. На всеки бива даден лист хартия и юристът ги кара да опишат смисъла на урока в едно изречение или с 2-3 думи. След като всички са приключили, учениците се подреждат в кръг, сгъват листовите и ги хвърлят в средата. Юристът допълнително ги разбърква. Всеки ученик взема по един лист и прочита съдържанието му на глас. Юристът коментира чутото, окуражава класа, но и коригира мненията на учениците и задава въпроси, целящи да им помогнат да вникнат още по-дълбоко в темата. По-долу можете да прочетете примерни въпроси:

- Как членството в ЕС засяга България?
- Какви са ползите от членството за България?
- Какви са източниците на правото на ЕС?
- Защо е важно всички страни членки и кандидати да се придържат към правото на ЕС?

Информация в помощ на юриста

България е член на ЕС от 2007 година. Членството води със себе си важни последици за националното законодателство и добавя още едно ниво към съдебната система на страната. ЕС е правен субект сам по себе си, а не международна организация, която е предмет на международното право. ЕС е източник на право и решенията му са задължителни за всички страни членки. Правото на ЕС не елиминира националното право, а съществува успоредно с него. При все това всички кандидат-членки трябва да хармонизират правото си с основните принципи и документи, от които произлиза правото на Съюза. Източниците на правото на ЕС са Договорът за Европейския съюз, Договорът за функционирането на ЕС и редица други. Законодателството на ЕС, произлизащо от тях, са разнообразните регулации, директиви и решения на Европейската комисия и на Съвета, международните договори и редица други. Нищо от това не значи, че националното законодателство на страните членки е идентично или второстепенно на европейското. При влизането в Съюза страните членки се съгласяват да споделят определени ценности и задължения, изредени в основополагащите документи, и следователно да бъдат наблюдавани за спазването им от институциите на ЕС. Срещу това те получават повече свобода, благосъстояние и сигурност. В този смисъл ЕС е уникален – той е резултат от споделени ценности и доброволен и частичен отказ от суверенитет. В много отношения обаче страните членки запазват пълна юрисдикция, свобода на законодателния

процес и правоприлагането (като изключим хармонизацията) Запознайте се с краткия текст по-долу, за да разберете кога ЕС има право да прилага законодателството си, в кои области ЕС и националните държави споделят това право и къде националните държави имат ексклузивно право на законодателство и правоприлагане. На практика ЕС има собствен съд – Съда на Европейския съюз, който следи дали страните членки следват духа и буквата на основните документи и второстепенното законодателство. Съдът също така има задачата да тълкува и разяснява законодателството на Съюза така, че то да бъде прилагано както е замислено и по един и същи начин в целия ЕС.

ФАКТИ: КОЙ Е ОТГОВОРЕН ЗА ЗАКОНОТВОРЧЕСТВОТО?

- **Само ЕС** – митнически съюз, конкуренцията в рамките на единния пазар, монетарна политика (само за еврозоната), търговия (в някои случаи), аквакултури.
- **ЕС и националните държави** – единен пазар, труд и социални проблеми, земеделие, рибарство, околна среда, защита на потребителите, транспорт, енергетика, правосъдие и сигурност, обществено здравеопазване, научни изследвания и космическа програма, развитие, международно сътрудничество и хуманитарна помощ.
- **Само националните правителства** – обществено здравеопазване, индустрия, култура, туризъм, образование, младеж и спорт, гражданска защита, административно сътрудничество.

Работен лист I Право на ЕС

Въпрос	ЕС	Суверенна държава
Има собствена територия		X
Има собствено население	X	X
Има собствен министър на външните работи		X
Има собствена централа	X	
Има собствена столица		X
Има собствена валута	X	X
Има собствени институции	X	X
Основните решения се взимат от делегации		
Дава гражданство	X	X
Има собствена армия		X
Създадена е според международното законодателство	X	

НАРЪЧНИК ПО ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ЮРИСТИ, ПОДПОМАГАЩИ УЧИТЕЛИ В КЛАС

Автори:

**Бенджамин Пердю, Борислав Димитров (Пенков),
Евелина Иванова-Варджийска, Лий Арбетман,
Силвия Върскова, Явор Сидеров**

© Sofia Platform Foundation

© Street Law, Inc. Street Law, Inc.

Превод: Явор Сидеров

Корекция: Борислав Димитров (Пенков), Любомира Атанасова

Дизайн на корица: Любомира Атанасова

Предпечатна подготовка: Арсения Христова

Печат: Рекламна къща „Мека М“ ООД

ISBN 978-619-92101-2-3 – печатно издание

ISBN 978-619-92101-3-0 – електронно издание

София, 2022 г.

